

Юлія Половинчак,

канд. іст. наук, старш. наук. співроб., заввідділу обслуговування інформаційними ресурсами НІОБ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

БІБЛІОТЕЧНІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ПРОСТОРУ

Стаття присвячена дослідженню ролі бібліотечної кооперації у формуванні єдиного бібліотечного простору як складової наукового та культурного інформаційного простору. Здійснено огляд сучасних тенденцій у розвитку бібліотечних об'єднань. Досліджено найбільш поширені типи об'єднань бібліотек за територіальною, галузевою, функціональною, формальною (юридичне оформлення) ознакою.

Ключові слова: глобальний інформаційний простір, бібліотечна інтеграція, бібліотечна асоціація, бібліотечний альянс, бібліотечний консорціум, бібліотечна корпорація, бібліотечне товариство, бібліотечне партнерство.

Превалюючою тенденцією початку ХХІ ст. стало розширення світового інформаційного простору і становлення системи інтерактивної інформаційної взаємодії на глобальному рівні. Нові інтеграційні тенденції визначаються глобалізаційними процесами, водночас бібліотечний простір, як складова інформаційного й наукового, характеризується власними коренями об'єднаних традицій взаємодії. Тут варто нагадати, що якщо про становлення глобального мережевого співтовариства соціологи заговорили відносно недавно, особливо у зв'язку з працями М. Кастельса [1], то про мережеву структуру комунікації між ученими в контексті створення й прирощення наукового знання було відомо значно раніше [2, с. 18]. Починаючи з ХVІІ ст. наука вважається «відкритою» комунікативною системою, заснованою на поширенні ідей і результатів досліджень, що допускає їх необмежений розгляд, критику й обговорення. У науці діють свої механізми, що забезпечують обмін ідеями, універсальну доступність результатів досліджень, незалежно від місця й часу (принципи, що лежать в основі цих механізмів, були сформульовані Р. Мертоном у концепції наукового етосу). Подібним механізмом є організована система наукової комунікації, що виконує специфічні функції (наприклад, поширення, доступ, збереження) і діє як соціальна

система в тому сенсі, що виключений із системи комунікації не може бути членом наукової спільноти.

Таким чином, сьогоднішня інтенсифікація зв'язків між бібліотеками вкорінена у їх традиційно значній ролі в наукових комунікаціях – з одного боку, та базується на новітніх інформаційних технологіях – з іншого. Маючи найбільш розвинену інфраструктуру і будучи найдемократичнішою формою інформаційного обслуговування, бібліотеки доступні всім громадянам практично в будь-якому куточку країни, зберігають таку важливу рису, як демократизм та відкритість – здатність забезпечити безкоштовний доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення. На відміну від інших систем і структур інформаційного обслуговування суспільства, бібліотеки зберігають у своїх фондах практично всі типи інформації (наукову, технічну, економічну, науково-пізнавальну, розважальну тощо), і обслуговують практично всі соціальні верстви і професійні категорії населення; інформаційно-аналітичні центри бібліотек залучаються до надання допомоги різним соціальним та державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації [3, с. 367].

Крім того, важливими характеристиками бібліотек є системність, фундаментальність та науковість, що визначає авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, якою характеризується діяльність бібліотечних установ, це їх незалежність, у силу чого сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Отже, бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне й інформаційно-комунікативне середовище.

Бібліотека сьогодні виступає елементом глобального інформаційного простору, що є сукупністю інформаційних ресурсів, інформаційних процесів, організаційних структур, технічних інструментів і засобів інформаційної взаємодії користувачів. Бібліотека при цьому розглядається як інформаційний посередник між інформацією та споживачем [4, с. 5–26].

Рушійною силою взаємодії бібліотек російський бібліотекознавець М. Карташов називає наявність у них спільної мети: спрямованості їхньої діяльності на найбільш повне задоволення інформаційних потреб. У процесі цієї діяльності бібліотеки вступають у певні взаємовідносини й взаємозв'язки.

Як наголошує дослідник, сучасний бібліотечний світ – це різноманітна сукупність суверенних бібліотек і бібліотечних систем, кожна з яких

повинна розвиватися і функціонувати з урахуванням впливу інших. Жодна бібліотека або бібліотечна мережа не може замкнутися виключно на самій собі, відмовитися від контактів і зв'язків. Ізольованість бібліотек, бібліотечних процесів і явищ – відносна. Якою б своєрідністю вони не характеризувались, між ними завжди існує певна спільність, відкритість один для одного, залежність одного від іншого, тобто, зв'язок, що пояснюється їх взаємною функціональною пристосованістю. А там, де має місце взаємозв'язок двох або декількох бібліотечних об'єктів (процесів, явищ), завжди існує взаємодія між ними. Таким чином, вони не тільки існують у тісному зв'язку один з одним, а й здійснюють певний вплив один на одного [5].

Процес взаємодії бібліотек – процес історичний: від елементарних, нерегулярних, невпорядкованих зв'язків і відносин між окремими бібліотеками – до внутрішньовідомчих, галузевих і міжвідомчих, від взаємодії з окремими напрямів – до комплексної взаємодії, що приводить до інтеграції бібліотек на основі спеціалізації, централізації, координації і кооперування їхньої діяльності [6, с. 190–192].

Зазначені процеси актуалізують питання типологізації професійної кооперації в бібліотечному середовищі. М. Карташов визначає типологію як групування об'єктів за якісними ознаками [10], метод, що допомагає «впорядковувати бібліотечну реальність». Цей підхід спрямований на логічну інтеграцію всіх елементів накопиченого знання з вивчення системи бібліотек. Оскільки типологія передбачає абстраговане об'єднання в систему, вона забезпечує досліднику певну свободу суб'єктивних побудов – звідси досить висока кількість типологій бібліотек і того очевидного факту, що ці типології (і класифікації) не обов'язково узгоджуються між собою. Типологія бібліотек будується відповідно до напрямку інтересів дослідника і може бути здійснена на основі різних ознак, тобто на одній множині об'єктів можуть бути побудовані різні типології, залежно від поставлених завдань. Типологія, таким чином, створюється на перетині наукового потенціалу і творчої уяви бібліотекознавця й фактичних даних.

Свого часу американськими дослідниками був розроблений ряд класифікацій добровільних бібліотечних організацій. В основу класифікації К. Гордона [19, с. 22–29] і Н. Бабчука [20] покладено головну мету асоціацій; Ф. Гамільтон запропонував концепцію поділу всіх асоціацій, товариств і науково-професійних об'єднань за їх видами; схеми угруповання бібліотечних асоціацій за типами розробили Л. Вілсон і Т. Джейн [21] тощо. В сучасному бібліотекознавстві спробу типології бібліотечних об'єднань зробив авторський колектив дослідницького проекту «Бібліо-

течна справа і громадянське суспільство», ініційованого РБА спільно з РНБ у 2008 р. і присвяченого вивченню недержавних некомерційних організацій у сфері бібліотечної справи, як складової частини правового громадянського суспільства [9].

Сучасна інтенсифікація міжнародних зв'язків має значний вплив і на розвиток практики міжнародного співробітництва в галузі бібліотечної справи, у тому числі й української. Сьогодні вимагає розробки форм діяльності бібліотек, що сприяють розширенню доступу до інформації та отримання максимального переваги від глобального інформаційного обміну. Необхідна розробка теоретичних і практичних організаційних моделей, що забезпечують ефективне використання світового досвіду вітчизняними бібліотеками з метою їх розвитку та повноцінного обслуговування користувачів. На жаль, на сьогодні залишається не позбавленою актуальності оцінка, за якою інформаційна «магістраль «Схід – Захід» є практично дорогою з одностороннім рухом» [8]. З іншого боку, подолання цих диспропорцій навряд чи можливе без засвоєння, критичного і творчого переосмислення вітчизняними бібліотечними фахівцями досвіду зарубіжних колег, а отже, – активізації бібліотечного співробітництва на міжнародному рівні. Включення вітчизняних бібліотек у міжнародні програми й проекти, посилення зв'язків у галузі забезпечення доступу до документів на основі нових інформаційних технологій, збільшення кількості особистих контактів визначає сьогодні зміни в практичній діяльності бібліотек усіх типів і видів.

Важливим видом інтенсифікації інтеграційних процесів у бібліотечному середовищі – як на місцевому та національному рівні, так і на міжнародному, є численні об'єднання, покликані вирішувати різні соціальні й науково-виробничі завдання. Формовані професійними інтересами, соціальними проблемами і потребами, вони акумулюють ініціативу, знання й досвід, поєднання яких здатне стати значною рушійною силою. Ідея підвищення ефективності системи науково-інформаційного забезпечення вчених, фахівців та інших категорій користувачів за рахунок переваг інтеграції інформаційних служб і бібліотек не тільки глибоко усвідомлена, але вже реалізована в багатьох країнах світу.

Мета бібліотечної інтеграції полягає в забезпеченні збереження культурної і наукової спадщини різних типів бібліотек та інститутів інформації, організації необхідного сервісу для вільного доступу користувачів до широкого спектра інформаційних ресурсів. До основних стратегічних напрямів, реалізація яких дає змогу успішно вирішувати поставлені завдання, слід віднести [7]:

– формування незалежної політики розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності та лобювання професійних інтересів членів асоціацій в державних органах управління;

– створення об'єднаних електронних інформаційних ресурсів та розробка засобів забезпечення вільного доступу до них через різні інформаційно-бібліотечні мережі;

– розвиток міждержавних, національних або регіональних інформаційних інфраструктур з урахуванням різних аспектів процесу глобалізації;

– виконання брокерських функцій щодо бібліотек та інститутів інформації – членів різних асоціацій.

Водночас для вітчизняних реалій цікавою видається точка зору російського дослідника С. Басова, який убачає у бібліотечних об'єднаннях ті функціональні сфери взаємодії держави і суспільства, які обома сторонами розглядаються як прийнятні для «запуску» механізму делегування повноважень, що дасть можливість здійснити поступовий перехід від традиційної патерналістської моделі «держави, що опікає культуру», до моделі розподілу прав і відповідальності між державою і професійним співтовариством [9].

Виникнення зв'язків між окремими бібліотеками й бібліотечними процесами свідчить про початок формування бібліотечної системи, подальший розвиток якої визначається напрямом, інтенсивністю і стійкістю взаємозв'язків. Взаємодія бібліотек характеризується двома тенденціями: екстенсивний (розширення) й інтенсивний (поглиблення) розвиток: з одного боку, зростають обсяги бібліотечної взаємодії (кількість бібліотек, залучених до спільної роботи, кількість напрямів бібліотечної взаємодії та обсяг щодо кожного з них та ін.); з іншого – посилюється система бібліотечних відносин, збагачується їх зміст, відбуваються зміни в структурі формування та використання бібліотечних ресурсів та ін. [5, с. 190–192].

Задовго до періоду, коли процес інформаційної глобалізації став очевидним, за кордоном уже з'явилися різні типи бібліотечно-інформаційних об'єднань з різноманітними формами інтеграції. Світова історія бібліотечних об'єднань нараховує майже 150 років: найстаріше з них – Американська бібліотечна асоціація (American Library Association – ALA) була утворена 1876 р.; Американська асоціація юридичних бібліотек (American Association of Law Libraries – AALL) – 1906 р., Міжнародна асоціація бібліотек технічних університетів – 1955 р. тощо.

Безперечними лідерами за кількістю (понад 60 %) різних асоціацій та бібліотечно-інформаційних мереж, обсягами електронних ресурсів,

а також різноманітності послуг, що надаються, є США та країни Європи. Близько 40 % припадає на країни Азії, Південної та Латинської Америки, Африки, Австралії [10].

Загалом, за даними міжнародної інформаційної мережі ЮНЕСКО [17], у світі, особливо в країнах Європи і США, уже створено понад 300 бібліотечних об'єднань, з них міжнародних – 32, і близько 100 автоматизованих мережевих бібліотечних служб. За іншими відомостями [13], наприкінці ХХ ст. діяло близько 80 міжнародних і понад 500 національних бібліотечних, інформаційних та архівних асоціацій. Розбіжності в кількості асоціацій, скоріше за все, пов'язані з використанням різних критеріїв при визначенні типу й кількості бібліотечно-інформаційних об'єднань.

Значна кількість різноманітних критеріїв для характеристики бібліотечних об'єднань зумовлена інтенсивністю та різновекторністю процесів професійної кооперації в бібліотечному середовищі. Крім того, слід зазначити, що термінологічна система, що відображає спектр бібліотечних організацій, розвивається. Чітке розмежування термінів, що характеризують окремі форми бібліотечного співробітництва, існує не завжди.

Бібліотечні об'єднання різних форм відрізняються, по-перше, за складом. Залежно від статусу об'єднання та поставленої перед ними мети до складу об'єднань входять або різні типи організацій, або організації одного типу. Наприклад, Група наукових бібліотек США (RLG – The Research Library Group) – містить понад 160 університетів, наукових організацій та архівів; Європейська асоціація інформаційних органів і бібліотек з охорони здоров'я (ЕАНІЛ–European Association for Health Information and Libraries) об'єднує понад 1400 членів із 25 країн Європи, США, Канади, Австралії – бібліотекарів, спеціалізованих бібліотек і комерційних компаній, зацікавлених в інформації про охорону здоров'я. До об'єднань організацій одного типу належить, наприклад, Асоціація публічних бібліотек (Public Libraries Association – PLA).

Існують також об'єднання, членами є окремі асоціації – наприклад, Асоціація американських бібліотек (The American Library Association – ALA) включає 11 об'єднань, що представляють різні за тематикою і типами бібліотеки.

За територіальною ознакою можна виділити кілька груп бібліотечних об'єднань: локальних або місцевих, що діють у масштабах адміністративних чи історико-етнографічних одиниць (міста, області, штату, краю тощо); національних, що об'єднують професійну спільноту й установи на рівні країни; та міжнародних. Серед останніх є сенс виділити регіональні об'єднання – у межах геополітичного регіону і його культурних,

наукових та інших зв'язків; транскордонні – як правило, об'єднання бібліотек сусідніх держав чи прикордонних територій таких держав; та глобальних, що сприяють взаємодії професійного співтовариства на світовому рівні.

Щодо організаційних форм корпоративних зв'язків у бібліотечному середовищі, то на сьогодні вони відрізняються достатнім різноманіттям. На різних рівнях функціонують альянси, асоціації, консорціуми, корпорації, товариства, партнерства, союзи, що можуть бути класифіковані за метою громадської діяльності, терміном дії, юридичним статусом, характером членства та об'єднаних ресурсів, територіальним охопленням, профілем діяльності, різноманітністю організаційно-правових форм учасників, наявністю фінансової діяльності тощо.

Аналіз професійних словників [14, 15], бібліотечних документів та наукових розвідок [16, 17] дає змогу з'ясувати характерні риси основних форм бібліотечної взаємодії. Отже, найчастіше така взаємодія оформлена як:

- Бібліотечна асоціація (бібліотечний союз) – форма взаємодії, що має постійний характер і об'єднує учасників, які платять членські внески, на основі спільних професійних завдань та об'єднання інтелектуальних ресурсів для їх реалізації; має юридичний статус; характеризується в основному змішаним типом членства, може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

- Бібліотечний альянс – офіційно не зареєстрована, тимчасова форма взаємодії, найчастіше – зі змішаним типом членства, що має на меті виконання певних професійних завдань; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси своїх членів і може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях; надавати платні послуги, стягувати членські внески.

- Бібліотечний консорціум – форма взаємодії з колективним типом членства тимчасового характеру, як правило, без юридичного статусу, орієнтована на отримання економічної вигоди при вирішенні спеціальних професійних завдань, що об'єднує інтелектуальні, інформаційні та фінансові ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному, регіональному рівнях.

- Бібліотечна корпорація – форма взаємодії для вирішення спеціальних професійних завдань, що має постійний характер, колективний тип членства; юридичний статус не обов'язковий; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Може об'єднувати учасників різних

профілів і типів. Найчастіше не стягує членських внесків, надає платні послуги.

- Бібліотечне товариство – форма взаємодії в основному змішаного типу членства для вирішення спільних професійних завдань з постійним характером дії і, як правило, юридичним статусом; об'єднує інтелектуальні ресурси своїх членів і діє на регіональному чи місцевому рівні.

- Бібліотечне партнерство – форма взаємодії змішаного типу членства, що може характеризуватися як загальнопрофесійними, так і вузько-спеціальними завданнями; має постійний характер, найчастіше не оформлена через юридичний статус; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному, регіональному рівнях [детальніше див.: 17].

Названі форми бібліотечно-інформаційних об'єднань можуть характеризуватися також за формою інтеграції та побудови організаційних структур (вертикальна, горизонтальна або змішана). При вертикальній інтеграції бібліотек та інформаційних служб різних типів формується єдина ієрархічна структура управління. Організаційна структура горизонтальної інтеграції (плоска ієрархія) формується, як правило, для розв'язання різних міжфункціональних проблем або реалізації спільних бібліотечно-інформаційних технологічних процесів. Для виконання поставлених цілей формуються тимчасові проблемні колективи або робочі групи. Це дає змогу створити децентралізовану форму управління та реалізувати принцип раціонального поєднання фрагментованих завдань.

Названі вище підходи до характеристики бібліотечних об'єднань засвідчують різноманітність корпоративних зв'язків, їх складність та інтенсифікацію інтеграційних процесів у бібліотечному середовищі з одночасним розширенням охоплення учасників бібліотечної кооперації на різних рівнях. Бібліотекам відведено суттєву роль у сучасній міжнародній інформаційній взаємодії, спрямованій на сприяння міжнародному співробітництву в комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією незалежно від кордонів і рівноправну участь у міжнародних інформаційних потоках, використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інфоінфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів різних країн для прогресивного розвитку цивілізації.

Список використаних джерел

1. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. *Мирский Э. М.* Проблемы исследования коммуникации в науке / Э. М. Мирский, В. Н. Садовский // Коммуникация в современной науке / сост., общ. ред., вступ. ст. Э. М. Мирского, В. Н. Садовского. – М. : Прогресс, 1976. – С. 5–26.
3. *Горовий В.* Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій / В. Горовий // Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр. – К., 2007. – С. 148–149.
4. *Берестова Т. Ф.* Библиотека как элемент информационного пространства (к разработке концепции) // Библиотекосведение. – 2004. – № 6. – С. 43–51.
5. *Карташов Н. С.* Сравнительное библиотековедение: объективная необходимость и специфичность [Электронный ресурс] / Н. С. Карташов. – Режим доступа: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/10/f10_01.html. – Загл. с экрана.
6. *Карташов Н. С.* Общее библиотековедение. Общая теория библиотечного дела / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М. : Издательство Московского государственного университета культуры, 1997. – 256 с.
7. *Lynch P. B.* Academic libraries. American library association encyclopedia / P. B. Lynch, B. R. Wilkinson, H. P. Mosher, C. J. Schmidt // ALA. – P. 4–28, 730–733; Rhoda K. Channing Wheels Within Wheels: The information Infrastructure of the South Eastern United States / K. Rhoda.
8. *Шрайберг Я. Л.* Международный информационный обмен и библиотечное сотрудничество: утопии и реалии. Критический анализ состояния дел на магистрали «Восток-Запад» / Я. Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 1999. – № 1. – С. 46–55.
9. *Басов С. А.* Типология негосударственных некоммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // Научные и технические библиотеки. – 2010. – № 6. – С. 5–25.
10. *Карташов Н. С.* Сущность и критерии типологии библиотек / Н. С. Карташов // Научные и технические библиотеки. – 1996. – № 3. – С. 35–46.
11. *Семидидько Л. Д.* Некоторые результаты анализа построения зарубежных библиотечно-информационных объединений и компьютерных сетей [Электронный ресурс] / Л. Д. Семидидько // Библиотеки и инфор-

мационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса, 2005. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2005/disk/210.pdf>. – Загл. с экрана.

12. UNESCO Libraries Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco-ci.org/cgi-bin/portals/libraries>. – Title from the screen.

13. Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: 1876–2008 / В. С. Пашкова. – Харьков : Акта, 2009. – 332 с.

14. Бойкова О. Ф. Социальное партнерство / О. Ф. Бойкова // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2006. – № 3. – С. 93–105.

15. Словарь библиотекаря по менеджменту и маркетингу / Гос. публич. науч.-техн. б-ка России ; [сост. К. М. Ключникова]. – М. : [б. и.], 1995. – 77 с.

16. Тютина И. Ф. Особенности библиотечных объединений разных видов (анализ зарубежного опыта (по итогам НИР) / И. Ф. Тютина // Проблемы формирования и развития библиотечной системы. – М., 1991. – Т 25. – С. 22–41.

17. Стукалова А. А. Основные формы библиотечного взаимодействия: терминологический анализ / А. А. Стукалова, О. Л. Лаврик // Библиосфера. – 2008. – № 1. – С. 11–23.

18. Гордон К. У. Типология добровольных объединений / К. У. Гордон, Н. Бабчук // Amer. Sociological Review. 1959. – N 24 (1). – С. 22–29.

19. Babchuk N. The voluntary association in the slum // N. Babchuk, C. W. Gordon. Lincoln, 1962. – 144 p.

20. Wilson L. R. The university library. The organization, administration, and functions of academic libraries / L. R. Wilson. – 2 nded. – New York : Columbiauniv. press, 1956. – 641 p.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014.

Julia Polovynchak,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

LIBRARY ASSOCIATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF A SINGLE LIBRARY SPACE

The article investigates the role of library cooperation in the formation of a unified library space as a part of scientific and cultural information space. It is made the survey of current trends in the development of library associations. It is investigated the most common types of associations libraries on a territorial, sectoral, functional, formal (legal issue) basis.

Keywords: global information space, Library integration, Library Association, Library Alliance, consortium of library, library corporation, library community, library partnership.

Юлія Половинчак,

канд. ист. наук, ст. науч. сотр., зав. отделом обслуживания информационными ресурсами НЮБ Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

БИБЛИОТЕЧНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЕДИНОГО БИБЛИОТЕЧНОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена исследованию роли библиотечной кооперации в формировании единого библиотечного пространства как составляющей научного и культурного информационного пространства. Осуществлен обзор современных тенденций в развитии библиотечных объединений и проанализированы основные формы библиотечного взаимодействия. Исследованы наиболее распространенные типы объединений библиотек по территориальному, отраслевому, функциональному, формальному (юридическое оформление) признаку.

Ключевые слова: глобальное информационное пространство, библиотечная интеграция, библиотечная ассоциация, библиотечный альянс, библиотечный консорциум, библиотечная корпорация, библиотечное сообщество, библиотечное партнерство.